

Dánél Mónika – Owen Good – Kornya Dávid

NEM VÁLTOZIK AZ EMBER

MARGARET ATWOOD: *A SZOLGÁLÓLÁNY MESÉJE.*

MOHÁCSI ENIKÓ FORDÍTÁSA. BUDAPEST, JELENKOR, 2017.

(MARGARET ATWOOD: *THE HANDMAID'S TALE.*

LONDON, JONATHAN CAPE LTD, 1986 [1985])

DM: Ismét egy disztópiát választottunk, de most egy női szereplő nézőpontjából érzékelt világot. Mennyire éreztétek erős témájú könyvnek?

OG: Nagyon. Azért ismertem már Atwoodot, olvastam a könyvről, a TV-sorozatról, és sejtettem már, hogy mi lesz, hogy lesz, de végül nagyon belemélyedtem.

KD: Szerintem is erős a téma. Jóval a sorozat körüli hype előtt került a várólistámra, de csak mostanra sikerült elolvasni. Az „antifeminista utópia” címke miatt kezdett érdekelni, és nagyjából meg is kaptam azt, ami-re számítottam.

DM: Antifeminista címke? Ezt kifejtetd?

KD: Szerintem azért kaphatta ezt a címkét, mert a nők totális elnyomására épül a gileádi rezsim. Az egészet a Bibliára hivatkozva építik ki, így a feminizmus, a nőjogok és a hagyományok – vélt vagy valós – szembenállása is rájátszik az antifeminista jelzőre.

Szóval igazából, azt hiszem, arra vonatkozik, hogy a megrajzolt utópia nem feminista.

DM: Hát ez az egy tényleg egészen biztos, bár a regény végén a *Történeti feljegyzések* rész kicsit bonyolítja ezt. Én apránként, megszakításokkal olvastam, ezért nem tudom eldönteni, hogy emiatt nem tudtam belekerülni úgy igazán, vagy másért. Az is lehet, hogy egyfajta (öntudatlan) védekezésből nem merem beengedni ezt a világot teljesen. Nagyon kíváncsi vagyok, Owen, hogyan mélyedtél bele, főleg hogy te angolul olvastad.

OG: Én pedig nagyon gyorsan olvastam. Nagyon belevonzottak engem ezek a gyorsan elhaladó rövid töredékek, képek, emlékek. Egyébként most, ahogy újra ránéztem a tartalomra, a fejezetek címére, rájöttem, hogy elég merev szerkezete van. Nem is gondoltam volna. Úgy értem, hogy a fejezetek úgy vannak rendezve, hogy hét nap, hét éjszaka egymás után.

KD: Ez eddig nekem sem tűnt föl. De valóban elég merevnek tűnik. Nagyon adja magát a bibliai párhuzam. Egyébként, nekem inkább a sorozat későbbi megnézése után vált fontossá a mű. A szöveg maga szerintem nem annyira erős, mint a téma, amiről szól. A sok visszaemlékezés részben indokolt Fredé korlátozott helyzete miatt, de gyakran kissé vontatottá válik tőle a szöveg. A legerősebb részek így szerintem azok voltak, amelyekben az új hatalom kialakulását ismerjük meg. A személyes múlt töredékei talán kevésbé igazán jelentőségteljesek. Kivéve talán azokat, amelyekben az anyjáról beszél.

OG: Fredé a neve magyarul akkor?

KD: Igen. Angolul?

OG: Offred

DM: Ez azért nagyon más. Gondolom az *offered* is benne van... Azért is kérdeztem, hogy angolul milyennek érezted, mert nekem valahogy a nyelv nem volt teljesen megalkotva magyarul. Az tetszett, hogy egy belső tudatban bolyongok, töredékek, emléktörmelékek és konkrét érzéki tapasztalások között, és ebből fokozatosan jön létre egy belső világ és közvetve identitás, de a fragmentumok és érzéki megragadások valahogy nem voltak elég erősek. Nem tudom, ez mennyire a fordítás függvénye.

KD: Nekem is eszembe jutott ez a párhuzam (Offred – *offered*), ami ugye a magyarból teljesen hiányzik. Sőt, magyarul ezek a nevek a végződés miatt elég kellemesen hangzanak (Fredé, Warrené, Glené), ami lehet, más hatást kelt, mint eredeti nyelven.

OG: A Fredé tényleg sokkal kellemesebb, mint az Offred (bevallom, hogy az *offered* nem jutott eszembe, de most, hogy ti mondjátok, elhiszem, hogy ez is benne van), nyelvtanilag az Offred egy kimondottan nem természetes konstrukció.

KD: Jól gondolom, hogy akkor Warren szolgálólányának neve pedig Ofwarren angolul?

OG: Igen, igen, igen.

KD: S aposztróffal amúgy természetesebb lenne? Például O'Fred?

OG: Ha ilyen lenne, akkor minden szolgálólány ír lenne! Mint O'Doherty, O'Neill!

KD: De ez az ír *O'* az *of* szócskából van? Vagy ettől az angolul olvasónak csak az írség jut eszébe?

OG: Igen, az *O'* az *of*-ből jött régen, így van, és főleg ír családi nevekben szerepel, gyakori családnév. De ez az Offred nyelvtanilag nem stimmel, nem természetes, kényelmetlen.

DM: És nemcsak nyelvtanilag kényelmetlen...

KD: A szolgálólányok nemcsak fizikailag vannak belekényszerítve a helyzetükbe, hanem nyelvi is. Ha már szóba hoztam a kényszert. Mit gondoltok, mennyire külső az az elnyomás, amibe ezek a nők kerültek? Vagy mennyire tartják fent az elnyomottak is ezt a rendszert?

DM: Nehéz kérdés. A totalitárius rendszereknek a sajátja, hogy különböző szinteken különíti el az embereket. Van rossz és még rosszabb az áldozatok nézőpontjából. Akik nem az áldozati oldalon vannak, ők is ellenőrzöttek. A szolgálólányok a telepen lévőkhöz képest fizikailag jobb körülmények között élnek, de sok lehetőségük nincs (ha az öngyilkosságot nem számítjuk) a titkos szervezkedésen kívül. Te hogy látod, mit tehetnének? Illetve megfordítom a kérdést, hogy a hatalom kidolgozói és működtetői hogyan nem szabadok?

OG: Az első kérdésre válaszolok először, hogy van-e még valami, amittől szabadságérzetük lesz. És maradt-e valami, ami reménynek látszik? A végső szó szerintem az, hogy nincs. De van például az éjszaka, mert Offred úgy ábrázolja az éjszakát, mintha az még az övé maradt volna, azt írja, bármire tud gondolni szabadon, ezt nem tudják elvenni tőle, de csak teljesen hang nélkül és mozdulatlanul. Szóval még ez az apró szabadság is nagyon erős korlátozás alatt van. A rendszernek persze vannak rangjai, és ebben a keretben lehet mozogni, de belőle nem lehet kilépni, nincs tiltakozás, elmentmondás. És igen, ez a Parancsnok esetében is így van. Van vágya az intimításra, és csak szabálytalanul tudja megszerezni magának.

KD: Szerintem sincs több esélyük a szolgálólányoknak, mint a földalatti szervezkedés. A terméketlen nők lehetnek persze nénik vagy prostituáltak a Jézabelben, de ezek nem igazi lehetőségek. A hatalom birtoklói szerintem rejtve maradnak a szövegben. A Parancsnokok inkább csak gyakorolják a hatalmat. Ám ők ugyanúgy meg vannak kötve a bibliai szövegek félreértelmezése miatt, mint a nők. Hit helyett vallásosságot gyakorolnak, így lehetséges, hogy a Jézabel illegálisnak számít, hogy Fredé Parancsnoka régi magazinokat birtokol, hogy ők maguk is valószínűleg terméketlenek, és így tovább. Ha valóban ők hozták létre a rendszert, akkor ők is a totalitárius berendezkedés csapdájába estek. Szóval ez az egész rendszer egy idő után

valahogyan önálló életre kel, s a tetteivel minden ember csak tovább bonyolítja a helyzetet, ilyen módon életben tartva azt. Hiszen az ellenállás is csak megtorlást von maga után.

DM: Igen, már nem úgy tűnik, hogy valaki kézben tartja a rendszert, hanem maga a kitalált struktúra tart fogva mindenkit. Ám nem lényegtelen, hogy ki melyik szinten van a szabadság korlátozásának a szerkezetében. De azt az illúziót létrehozta a könyv, hogy a külső terekkel ellentétben a belső terület, a gondolatok nem korlátozhatók. Az érzékelő narrátor egyre több mindent gondol, és ezzel értet meg valamit ebből a világból. És ebben a rendszerben a test is egy külső „tárolóedény”. Kérdés, hogy az így leválasztott test és gondolkodás kettőse hogyan tud működni. Mintha a Parancsnok intimitásigénye (Scrabble-játszás, beszélgetés) éppen ezt a szétválaszthatóságot cáfolná.

KD: Fredé pedig intim és őszinte érintésre vágyik: „Rettenetesen vágyom rá, hogy ruhaanyagot vagy fán kívül egyebet is tapinthatjak. Maga az érintés az, amire vágyom.” (33.) Így hiába érzékeli ő is, hogy a teste mintegy elválk „tőle”, vagy a rendszer egy másik ént próbál beleerőltetni, az válik láthatóvá, hogy a test szorosan kapcsolódik az éntudathoz.

DM: Úgy vannak béranya-tárhelyként kezelve, hogy a birtokló hatalom teljesen átugorja a tapintás érzékszervét, jól táplálják őket, de csak a kihordószerveik kellene, a kiszáradó bőrüket például nem kenhetik be semmivel. Igazából nem is nevezhetők testnek, hanem pusztán funkcionális szerkezetnek...

KD: A sorozatban a narrátor erre mondja, hogy „két lábon járó anyaméhek vagyunk”. Azt hiszem amúgy, hogy a fenti megállapításod a többi „kasztra” is áll. Mindenkinek szigorú, előre meghatározott, megkérdőjelezhetetlen funkciója és szerepe van Gileádban.

DM: Ugyanakkor mindenki át is hágja valamilyen szinten a rá osztott funkciót. Ez is sajátja egy ilyen rendszernek.

OG: Ha már beszélünk a testről mint kihordószervről, ez az idézet jut eszembe: „I used to think of my body as an instrument, of pleasure, or a means of transportation, or an implement for the accomplishment of my will... Now the flesh arranges itself differently. I'm a cloud, congealed around a central object, the shape of a pear, which is hard and more real than I am and glows red within its translucent wrapping.” (13. fejezet) A teste számos korábbi funkcióját teljesen elvesztette, és haszontalan lett, sőt idegen és megfoghatatlan önmaga számára is – a méhe viszont keményebb lett, alakja szilárd és jelentősebb, valóságosabb lett önála („... which is hard and

more real than I am.”). És érdekes, hogy az ént használja, és a méhe külön van az éntől. A test tehát kettévált és az egyik részben – a most már idegen és megfoghatatlan felhő alakú testben – maradt az én, a másikban meg csak a méhe van.

DM: Nekem meg ez volt a fejemben: „Tárolóedények vagyunk, csupán a belső szerveink fontosak számukra. A külsőnk felőlük kiszakadhat, meg-ráncosodhat, akár a dió héja. A Feleségek rendeletben szögezték le, hogy nekünk ne járjanak testápoló szerek. Nem akarják, hogy vonzók legyünk. Épp elég nekik így is.” (162.) És ebben még egy aspektus lényeges a számomra, hogy a Feleségek külön hozhattak rendeleteket. Hogy a hatalmi struktúrában nemcsak egyetlen felülről érkező rendelet van, hanem mindenki a saját szintjén felhatalmazva érzi magát, hogy újabb rendeleteket állítson elő. És ettől lesz igazán elviselhetetlen a totalitárius rendszer.

KD: Owen idézetében előkerül a vörös mint szín. Szerintem fontos, hogy a szerepekhez meghatározott színek kapcsolódnak, amelyek szimbólumokként működnek. A vörös a termékenységé, a Feleségek kékje Szűz Máriáé, a hűségé és a tisztaságé, míg a Parancsnokok feketéje a család papjának jár.

OG: És a fehér szerinted?

KD: Az kihez is kapcsolódik?

OG: Nem egy figurához, mert az államnak az emblémája a fehér, és ahogy alszik, Offred mindig felnéz a nagy fehér szemre. A fehér a hatalomé és az Istené.

DM: Bevallom, a színszimbolikát kicsit merevnek érzem, de azt tényleg jól jelzi, hogyan lehet különböző embereket, funkciókat színekkel önkényesen elkülöníteni.

KD: Igen, a fehér mint a fény és Isten színe. Az új, Istentől származó, fényt hozó államalakulat Gileád. A gyerekeken pedig könnyen értelmezhető a tisztaság és az érintetlenség jeleként. És igen, ahogy az elején is beszéltük, a szerkezet is kissé merev és egyszerű.

OG: Határozottan érzékelhető a színek. De ez igazán tetszett nekem, mert nálam csak tüzelte az erőszakot és a klausztofóbiát. Én még a cserélésről gondolkodtam. Hogy a cserélés, legyen az értékes tárgynak a cserélése (cigaretta, gyufa, cukor), információcsere vagy csak tekintetcsere, hogy bármifajta cserélés önmagában milyen fontosságot kap. A könyv első fejezetében naivan azt is hitték, hogy lenne mit cserélni az örökkel (English: the Angels), például testüket, de hiába, a következő bekezdésben az van, hogy neveket cserélnek hangtalanul a sötétben éjjel. Később a boltban te-

kintetccserével, vagyis bólintáscserével mutatják egymásnak, hogy „léteznek”. Ettől a cseréléstől, legyen látszólag bármennyire értéktelen, identitást kapnak.

DM: Meglep ez a megfigyelésed, mert nekem is pont a helyettesítés motívuma volt erősen domináns, de mint ami a szabadságfosztáshoz kapcsolódik. A szolgálólányok mint béranyák a feleségek „helyett” esnek teherbe és szülnek. De lehet, hogy a csere és a helyettesítés különböző szintekre vonatkozik...

DK: Szerintem Owen megállapítása azzal áll kapcsolatban, amit még korábban említett, hogy mennyire kicsi az emberek mozgásteret, szabadsága egy ilyen közegben. A csere, az összekacsintások, a biccentések azok, amikben még valami kevés kis szabadságuk van.

OG: Igen, és ezek a cserélések mindig csak szabálytalan folyamatok. A névcseré, a tekintetcsere, a cigarettát, amit a feleségtől kap, a találkozások a parancsnokkal, ezek mind szabálysértők, és mind cserének ábrázolja (legalább az angol verzióban) ugyanazokkal a szavakkal: exchange/trade. Az is szerepel, hogy hiába nincs pénz, feketepiac mindig van. Ezt a motívumot használja többfajta interakcióra.

DM: A női testek felcserélődő kontextusában is izgalmasnak tartom a gondolatodat. A Szertartás jelenetének háromszereplős leírása, illetve a szülés képei kapcsán is lehet a csere fogalmát használni, mit gondoltok?

OG: Nyelvtanilag inkább besorozás és kötelesség van írva, úgy jelennek meg, mint a katonák. Nem úgy ábrázolja, mintha ez egy szabad cserélés volna, hanem kötelességnek nevezi, és mindenki számára az (a parancsnoknak is). Hasonlóképpen az Aunt Lydiától azt hallják a szolgálólányok, hogy azt kéne gondolniuk, hogy a katonaságban vannak: „Think of it as being in the army.”

DM: Igen, viszont a Szertartás mint kötelesség testek cseréjén alapul. Legalábbis ahogyan hárman ott megjelennek. Vagy ezt hogyan írnátok le?

OG: Értem. Igen, igen.

KD: Nekem úgy látszik, hogy csak a Feleség cserél testet a Szolgálólánnyal. És abban a pózban a bibliai szöveg értelmezése szerint nem is igazán cseréről, mint inkább egyesülésről van szó. A Parancsnok pedig nem is cserél senkivel. Csere csak abban az esetben lehet, ha a bibliai metaforát ez esetben is alkalmazzuk, hiszen akkor a Parancsnok Jákob lesz.

DM: Lehet, hogy csak én szeretném olyan regénynek felfedezni, ahol a szabadságvesztés a felcserélhetőségen alapszik, és a szabadság lehetősége is cserék által jön létre.

OG: Szerintem ez azért kicsit így is van. Mert a gondolkodás az egyetlen fajta szabadság, ami neki marad, ahogy írja a második fejezetben: „I try not to think too much. Like other things now, thoughts must be rationed.” A gondolkodást jegyre adják? Vagy, hogy van magyarul?

DM: „Igyekszem nem túl sokat gondolkodni. Más dolgokhoz hasonlóan ezt is adagolni.” (28.)

OG: Szóval a gondolkodás egyrészt a szabadságot jelenti, másrészt értéknek számít, amit jegyre lehet adni, adagolni, és így korlátozzák. És szerintem a szabálytalan névcserével, tekintetcserevel, információcserevel, mint egy feketepiacon, kap némi apró szabadságnak tűnő reményt. Vagy reménynek tűnő apró szabadságot inkább.

KD: De mivel tudatában van annak, hogy ennél többje nincs, és valószínűleg nem is lesz, ez meg is fosztja őt a valódi reménytől és szabadságtól.

DM: A test „cseréje” (bár az nem kölcsönös, így inkább kicserélés) és a gondolkodás cseréje akkor a fizikai-szellemi szétválasztást viszi tovább. Az első esetben a tárgyiasított test egy másik test „elromlott alkatrészeként”, annak helyettesítőjeként jelenik meg, birtoklottként. A gondolkodásbeli cserék meg épp a belső szabadság nyomai, és ez két különböző nézőpont ütközése: a hatalom tárgyiasítja a női testet, kihordószervként redukálja, belső nézőpontból viszont éntudata van a „szervnek”. De nem problematikus ez a merev test- és gondolkodás-szétválasztás még ha különböző nézőpontokhoz rendelődik is?

KD: Ahogy korábban már utaltunk rá, úgy tűnik, hogy gyöngé lábakon áll ez a szétválasztás, hiszen ki úgy, ki úgy, de az intimitást keresi. A Parancsnok Scrabble-ezni szeretne, Fredé pedig egy másik ember őszinte érintésére vágyik.

DM: Igen, én is így érzem, hogy a bőr kiemelése a könyvben, az érintés, testi és szellemi együttesből létrejövő intimitás vágya épp ezt a kihordó női „tárolóedény” és belső tudat szétválaszthatóságát problematizálja. És az intimitás utáni vágy azt mutatja meg, hogy ez nem pusztán a női oldal igénye, hanem, hogy maga a Parancsnok, mint aki ennek a világnak a fenntartója, a leginkább vágyik erre.

KD: Fontos, amit mondasz, mert ezáltal árnyaltabb képet kapunk a Parancsnokról is. Szerintem a Jézabel is ennek az intimitásnak a keresését bizonyítja. A Parancsnokok csak a rendszert megkérdőjelező módon juthatnak valamiféle intimitáshoz, annak is inkább az illúziójához.

DM: Valahogy az látszik, hogy ha egy olyan világot találunk ki, ahol egyeseket gépszerű funkcióra determinálnak, az a kitalálókat is determi-

nálja. Legalábbis a testi „kapcsolat” létesítése esetében ez ilyennek látszik... És ilyen értelemben „férfiellenes” disztópiát is teremt a szerző, a férfiak sem boldogok ebben az általuk ellenőrzött világban.

OG: Én is antimaszkulin regénynek tartottam. Freddynek sem szabad intimitást kapni, keresni. Alakul a kapcsolata Offreddel, de eredetileg a feleség kedvéért találkoznak. Végül ez a kapcsolat is úgy kezdődik, mint gépszerű funkció.

KD: A fentiekből úgy tűnhet, hogy a Parancsnokoknak sem jó ez az állapot. De mindeközben ott van, hogy valamilyen módon ők hozták mind ezt létre: „– Azt hittük, jobb világot teremthetünk. / – Jobbat? – bukik ki belőlem alig hallhatóan. Hogy hiheti, hogy ez jobb? / – A jobb sosem jelent mindenkinek jobbat. Mindig vannak, akiknek rosszabbat – feleli.” (329.)

OG: Az ő narratívájuk valahogy helyettesítette a szabadságot, még önmaguk számára is. Velük ellentétben Offred ír egy belső narratívát, és ezt a pontos/valóságos belső világot nem lehet nyilvánossá tenni (34. fejezet: „I don’t want to be telling this story”). Az ő narratívája tiltott, mint az olvasás és az írás, és ezért egyfajta lázadásnak tekinthető, belőle lesznek a tiltott hangfájlok. Az Offred narratívája ismét a szabadságot jelzi.

DM: Most ahogy mondod, úgy látszik, mintha a Parancsnokok saját maguk esetében is lecsérték volna a szabadságot valami gépszerű termelésre, és ezzel éppen az ellenőrzöttek számára a belső narratív-szabadság „lehetőségét” teremtették volna meg... Viszont számomra azért izgalmas a *Történeti feljegyzések* címet viselő, epilógusként olvasható rész, mert ennek a belső szabadságnak az illúziórikusságát jelzi. A szolgálólány archivált hangtörédei egy jövőben tartott kongresszuson kerülnek elemzésre, és a regény feminista vonulatát az epilógus szakmai szexizmusának ironizálásában érzékelem. Bár a korábbi disztópiában az intimitás hiánya szempontjából nem volt különbség férfi és nő között, a 2195-ben érvényesülő „tudományos” szemléletben az észjárás megbélyegzése és közvetve „nőiként” való elértéktelenítése továbbra is hatékony szempont az elemző professzor esetében: „A kora gileádi korban a legtöbb Parancsnok, akiket később eltávolítottak, azt képzelte, hogy a pozíciója minden támadás ellen védelmet nyújt. A közép-gileádi korban már sokkal óvatosabbak voltak.

Nos, ezek a felvetéseink. Tegyük fel, hogy helyesek, és Waterford valóban az a Parancsnok, még akkor is sok hézag marad. Névtelen szerzőnk más észjárással ugyan betölthetett volna néhányat. Sokkal több adalékkal szolgálhatott volna a gileádi birodalom működéséről, ha egy riporter vagy egy kém ösztöneivel bír.” (486.) A disztópiából átlépünk egy létező disz-

kurzív szexista térbe. Hasonló átlépés (metalepszis) történik a romániai születésszabályozás-tilalom említésével is: „Románia például meg is előzte Gileádot a nyolcvanas években, amikor betiltotta a születésszabályozás mindennemű formáját, kötelező terhességi próbáknak vetette alá a női népességet, valamint munkahelyi előmenetelt és a béremelést a termékenységtől tette függővé.” (477.) És a disztópia fiktív távolsága ezekkel az átjárásokkal számomra sokkal nyugtalanítóbbá válik.

KD: Az epilógusból nekem is az tűnt fel, hogy a szexizmus mennyire alapvető humorforrás. Ugyanakkor úgy tűnik, mintha az ember nem változna. Újra és újra ugyanazokat a történelmi hibákat követi el. Számomra még egy mondat volt szembetűnő: „A mi munkánk nem a cenzúrázás, hanem a megértés.” (463.) Ez pedig Bernhard Schlink *A felolvasó* egyik megállapítását idézi: „Ha megpróbálok megérteni, az volt az érzésem, nem ítélném el olyan mértékben, amennyire voltaképpen el kellene ítélnem. Ha úgy ítélem el, ahogy megérdemli, nem marad tere a megértésnek.” (Bernhard Schlink: *A felolvasó*. Budapest, Ulpius-ház, 2007, ford.: Rátkai Ferenc, 162.) Ez az elbeszélő ezt egy náci haláltáborban magas pozíciót betöltő nőről mondja. A Schlink-idézet rávilágít arra, hogy milyen keskeny a határ a megértés és az ítéletmondás között, hogy az egyik akár ki is zárhatja a másikat. Az epilógusban mintha azt látnánk, hogy a tudományos világ a megértéssel, az elemzéssel kezdene megfelekedezni az elnyomó rendszerek *átélőiről*. A megértéssel árnyaltabb kép alakul ki az elnyomókról, ami akár legitimálhatja is tetteiket. Ilyen módon felmentve őket a felelősség alól. Azt hiszem, ezért válik a Fredé története még nyugtalanítóbbá az epilógus elolvasása után.

OG: Az epilógust nagyon nehezen bírtam (és biztos, hogy ez volt a lényeg). Egyrészt a professzor modoros nyelve miatt egy ennyire szikár nyelvvezetű regény után. Másrészt azért, mert annak ellenére, hogy megbukott a totalitárius rendszer (ami jó dolog kéne legyen), igen, nem változik az ember, főként, ha férfi, és egy új szexista térbe lépünk át, a nagyon távoli jövőben, 2195-ben, de annyira ismerős, hogy akár ez ma is játszódhat(na). Így az epilógus egyfajta tükör az olvasó felé, egy kritika, ami közvetlenül ránk irányul.